

dr hab. Dorota Michulka, prof. nadzw. UW

Uniwersytet Wrocławski

Instytut Filologii Polskiej,

Pl. Nankiera 15b

50-140 Wrocław

dorota.michulka@uw.edu.pl

UNIWERSYTET WARSZAWSKI
WYDZIAŁ POLONISTYKI
wpłynęła data 15.09.2019

Recenzja pracy doktorskiej mgr Macieja Skowery *Klasyka literacka dla młodych odbiorców w kulturowym imaginarium. Mitobiografie Lewisa Carrolla, L. Franka Bauma i J. M. Barriego oraz mikrohistorie ich dzieł*, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Grzegorza Leszczyńskiego

Rozprawa doktorska mgr Skowery wpisuje się znakomicie we współczesne dyskusje na temat funkcji, miejsca, roli i statusu literatury dziecięcej, jej znaczenia w szerszym obiegu kultury literackiej oraz zakresu prowadzonych nad tą literaturą interdyscyplinarnych badań o zasięgu międzynarodowym.

Rozważania Autora pracy koncentrują się wokół literatury dziecięcej jako konstruktów, są bardzo rozległe i wychodzą znacznie poza obszar badań historycznoliterackich i literaturoznawczych (ze szczególnym uwzględnieniem teorii narracji), dotyczą bowiem kwestii antropologicznych, kulturoznawczych, filmoznawczych, psychoanalitycznych, etnograficznych - wpisują się wyraźnie także w problematykę związaną z polityką, historią i tożsamością (w tym etniczną i psychoseksualną), tematykę związaną z relacjami, jakie zachodzą między kulturą „wysoką” i popularną, w tym szeroko rozumianą fantastyką (także jako konwencją literacką) i jej oddziaływaniem na dziecięcych odbiorców, odwołują się do różnych koncepcji „natury” dziecka i „esencji” dzieciństwa, do kreowania socjo-kulturowego obrazu dzieciństwa oraz jego doświadczania – ujętego w pracy również z perspektywy dorosłego człowieka.

Praca liczy 503 strony, wraz z bogatym *Aneks*em, w którym zgromadzone zostały ilustracje, do których odniesienia znajdują się w tekście niniejszej pracy doktorskiej. Imponująco prezentuje się także bibliografia przedmiotowa licząca 51 stron (!) oraz świetnie

skonstruowany, syntetyczny i problematyzujący całość rozważań abstrakt pracy doktorskiej, przygotowany w języku angielskim.

Dysertacja mgr Skowery jest bardzo dojrzała naukowo, przekonująca filologicznie, logicznie, jasno i klarownie skonstruowana, wyjątkowo crudycyjna w partiach analityczno-interpretacyjnych, zawiera wiele cennych i jasno nakreślonych uwag dotyczących szerokich znaczeniowo pojęć, terminów i definicji związanych z podjętym przez Niego tematem. Mgr Skowera jako badacz wyjątkowo staranny i przenikliwy, sumiennie omawia także w przypisach szersze konteksty używanych przez siebie naukowych definicji, powołując się na bardzo bogatą literaturę przedmiotu. Imponujące wrażenie robi w rozważaniach Autora metodologiczne zaplecze jego pracy, międzynarodowość ujęć, ich interdyscyplinarność, ale także wielka dbałość i troska o precyzję rozumienia wprowadzanych do wypowiedzi terminów.

Znaczną część bardzo rozbudowanego wstępu pracy zajmują także kwestie kryteriów, pojęć i terminów klasyfikujących znaczenie np. definicji klasyki literackiej dla młodych odbiorców, w tym jej związki z ideologią, jej „przerabianie” w ujęciu intertekstualności i transfiksjonalności oraz różnorodne wymiary releksury.

Istotny dla całości koncepcji pracy ma, moim zdaniem, jednak rozdział trzeci opatrzony tytułem: „Kulturowe imaginarium – mitobiografia – mikrohistoria”, w którym w przekonujący sposób mgr Skowera omawia pojęcie „muzeum wyobraźni”, mitobiografii jako propozycji terminologiczno- metodologicznej oraz mikrohistorii, która jak twierdzi Giovanni Levi stała się „praktyką historiograficzną, której zamysłem jest zachowanie elementu indywidualnego narracji przy jednoczesnym dążeniu do generalizacji” i – jak cytuje dalej mgr Skowera – nienarzucaniu „abstrakcji, ponieważ pojedyncze przypadki mogą okazać się kluczowe do ukazania ogólniejszych fenomenów” (Skowera, s. 104, za G. Levi, *On Microhistory*, [w:] *New Perspectives in Historical Writing*, red. P. Burke, Oxford 1991; E. Domańska, *Mikrohistorie: spotkania w międzyświatach*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1999).

Słowem– kluczem dla rozumienia całości pracy mgr Skowery staje się niewątpliwie „kulturowe imaginarium” ujmowane przez badacza w zasadzie synonimicznie z pojęciem „wyobraźni kulturowej” (za J. Harrison, *Dreams and Dreaming in the Roman Empire: Cultural Memory and Imagination*, Bloomsbury, 2013) oraz – właściwie użyte w kontekście

pracy również określenie Ch. Taylora - „imaginarium społeczne” (Ch. Taylor, *Nowoczesne imaginaria społeczne*, Kraków 2010).

Autor dysertacji interpretuje pojęcie „kulturowe imaginarium” – i należy się z nim zgodzić - jako „rezerwuar wspólnych i ważnych dla danej grupy wyobrażeń (na temat postaci, narracji, wydarzeń itp. fikcyjnych i faktycznych) oraz związanych z tymi wyobrażeniami znaczeń, które to „repozytorium” służy w transmisji idei” (Skowera, s. 93). Harrison natomiast – dostrzega mgr Skowera - zamiast pojęcia „wyobrażenia” wprowadza termin „zespół idei” (także opowieści, konceptów, konceptualizacji tradycji itp.), które dzielone są przez przedstawicieli i przedstawicielki danej grupy (np. również odbiorców kultury popularnej); idee owe – jak słusznie zauważa mgr Skowera – nie muszą być uświadomione, jednak są istotne i „przenikają życie codzienne zbiorowości” (Skowera, s. 94).

Dopiero na tle szerszych interdyscyplinarnych ustaleń terminologicznych związanych z pojęciami: kulturowe imaginarium, mitobografia i mikrohistorie – pojawiają się w pracy doktorskiej analizy i interpretacje konkretnych egzemplifikacji literackich, omówienie ich recepcji, popularyzacji i adaptacji, kwestie krytyki literackiej oraz zaprezentowane zostają sylwetki twórców „uwikłanych” w konteksty zarówno mitobiograficzne, jak i autobiograficzne, wydobyte w opracowaniach badaczy i skrupulatnie omówione w wypowiedzi mgr Skowery.

Praca podzielona została na cztery rozbudowane rozdziały opatrzone kolejno następującymi tytułami: „W kręgu zagadnień terminologicznych, teoretycznych metodologicznych” – jako wprowadzenie do rozważań; następne trzy rozdziały stanowią już studia nas stylami lektury konkretnych przypadków literackich i prezentują się następująco: „Kroniki Krainy Czarów. „Przygody” Lewisa Carrolla i *Alicji* w przestrzeni kultury”, „Opowieści ze Szmaragdowego Grodu. „Życie i czasy” L. Franka Bauma i cyklu o Oz” oraz „Z annałów Nibylandii. Kulturowe peregrynacje J. M. Barriego i *Piotrusia Pana*”. Każdy z obszernych rozdziałów zawiera konsekwentnie konceptualizowane części mniejsze, konkretyzujące wypowiedź na poziomie szczegółowych analiz i ułatwiające odbiór lektury, np. w części poświęconej *Alicji w krainie czarów* pojawiają na początku rozdziału zagadnienia odsyłające do biografii Dogsona/ Lewisa Carrolla, wzmianki o pisarzu – oksfordzkim matematyku, kontrowersje związane z jego specyficznie interpretowaną sympatią do małych dziewczynek, zagadnienia inspiracji kreacji artystycznej *Alicji*, dawne i współczesne analizy oraz (re)interpretacje dylogii o *Alicji* ujmowane w perspektywie

marzeń, koszmarów, kontekstów onirycznych, języka nonsensu, pytań o tożsamość, karnawałowej ucieczki z pokoju dzieciennego. W końcowej fazie rozważań tego rozdziału mgr Skowera „przechodzi” zgrabnie do kwestii transfikcji, zagadnienia „wyjścia poza tekst” i omówienia „wędrowki” literackiej Alicji w stronę jej kreacji popkulturowych, pastiszy, parodii wraz z różnymi adaptacjami filmowymi i teatralnymi.

W rozdziale trzecim omawia Autor mitobiografię L. Franka Bauma – traktowanego jako pisarza ukazującego amerykańską baśń i amerykański mit o wyjątkowości i sukcesie – uwzględniany w pracach nawiązujących do tożsamościotwórczych narracji o obywatelach i obywatelkach Stanów Zjednoczonych oraz publikacji, zakorzenionych w badaniach nad historią, kulturą i polityką USA. Młody badacz przekonująco ukazuje także obraz mitobiografii pisarza jako „czarodzicia słowa”, mistrza w „opowiadaniu świata”, oraz twórcę jednostkowej opowieści, w której „bez wątpienia zwraca [się, dop. D.M.] uwagę na rozmaite aspekty topografii, geopoetyki i historii Krainy Oz” (Skowera, s. 259). Sama opowieść – zdaniem Autora pracy – „stanowi [jednak, dop. D.M.] narrację raczej fabułocentryczną a nie światocentryczną” (Skowera, s. 259).

Może warto byłoby dodać, iż *creatio fantastico* w kształcie nadanym jej przez Bauma wraz z różnorodnością charakterów i osobowości protagonistów (np. Stracha na Wróble, Blaszanego Drwala czy Tchórzliwego Lwa) przekazuje także czytelnikowi prawdy o istocie i sile wyobraźni dziecka i micie dzieciństwa oraz odwołuje się do świata wartości i uniwersalnych prawd o charakterze etycznym.

Mgr Skowera podejmuje również istotne dla interpretacji utworu kwestie kryteriów porządkujących typy i modele narracji utrzymanych w poetyce utopii, np. omawia eutopie i dystopie, słusznie uwzględniając w partiach analityczno – interpretacyjnych także perspektywę narratologiczną. Umiejętnie i ze znanstwem przedstawia również temat tzw. transmedialnej geografii w kontekście transfikcji oraz – tak jak w przypadku poprzedniej – omówionej w pracy egzemplifikacji literackiej – pisze o pozatekstowych kontynuacjach i nawiązaniach, zapomnieniu dzieła Bauma, edycji traktowanej jako „książka zakazana”, powtórnym odkryciu utworu i późniejszej jego popularyzacji oraz rewizjach interpretacji tekstu, nowych odczytaniach cyklu o Krainie Oz, adaptacjach filmowych aż po zjawisko „Ozomanii” i prawdziwej rehabilitacji opowieści.

Rozdział czwarty natomiast wprowadza czytelnika w świat rozważań o wielopoziomowej strukturze *Piotrusia Pana* oraz zagadnieniach związanych z recepcją dzieła

i kwestiach podwójnego adresata utworu: dzieciach i dorosłych. Autor dysertacji doktorskiej odwołuje się do tematu dziecięcej nostalgii, marzeń oraz poszukiwania, opuszczenia i powtórnego zakorzenienia w krainie zwanej Nibylandią, uwzględnia różne ujęcia odczytania *Piotrusia Pana* (np. przez pryzmat młodości, radości i rozkoszy dzieciństwa), pisze o kulturowych peregrynacjach dorosłego bohatera „podszytego dzieckiem” oraz o zagubieniu i niedojrzałości jako chorobach naszych czasów. Istotne dla perspektywy interpretacyjnej utworu Barriego stają się w tym miejscu – wyeksponowane przez mgr Skowerę - dwa różne konteksty przedstawienia sensów utworu. Jeden z nich przywołuje teorię Cataluccia – jako autora błyskotliwego eseju o niedojrzałości (F. Cataluccio, *Niedojrzałość. Choroba naszych czasów*, Wydawnictwo Znak 2006) – badacza i krytyka, który podkreśla w swojej publikacji tragiczny, demoniczny i nostalgiczny charakter głównej postaci utworu Barriego. Drugi kontekst omówienia utworu to publikacje słynnej amerykańskiej folklorystki i interpretatorki baśni - Marii Tatar [M. Tatar, *The Annotated Classic Fairy Tales* (W. W. Norton & Company, 2002); teź *Enchanted Hunters: The Power of Stories in Childhood* (W.W. Norton, April 2009)], która co prawda zwraca uwagę w opowieści o Piotrusiu Panu na elementy lęku przed śmiercią, grozy, przerażenia i nostalgii, ale dominantą artystyczną stają się dla badaczki przede wszystkim marzenia, przygody i zabawa oraz szerzej – żywioł ludyczny (Skowera, s. 316- 318).

Autor pracy trafnie odwołuje się w swojej wypowiedzi do kwestii związanych z poetyką przestrzeni i wydobywa w kreacji opowieści Barriego „magiczną czasoprzestrzeń parku, wyraźnie nawiązującą do folkloru Wysp Brytyjskich, w którym funkcjonowało przekonanie o istnieniu ukrytej przed wzrokiem człowieka magicznej, zamieszkałej przez wróżki krainy zwanej *Faërie*” (Skowera, s. 248). Omawiając literacką figurę postaci Piotrusia Pana, natomiast jako najśłynniejszą realizację modelu „bohatera – wiecznego dziecka” – znakomicie wydobywa także i syntetycznie problematyzuje na użytek swoich rozważań – teorię krytyki archetypowej C. G. Junga i omówiony przez psychologa archetyp *puer aeternus*. Reminiscencje owego archetypu – co uwzględnia w sposób przemyślany w swojej dysertacji także mgr Skowera - zarówno Cataluccio jak i Tatar odnajdują nie tylko w postaci Piotrusia Pana, ale także w mitologicznych obrazach np. Ikara, Hiacynta, Narcyza, Iakchosa czy Erosa.

Różne sposoby ujęć biografii pisarzy, zarówno Carrolla, jak i Bauma oraz Barriego, zakorzenionych w kulturowym imaginariu, ale opracowanych przez różnych badaczy literatury dziecięcej, folkloru i socjologii, ale także dziennikarzy, pasjonatów tematu

biorących udział w życiu publicznym – jak słusznie zauważa mgr Skowera – ze względu na selektywne eksponowanie różnych – często kontrowersyjnych – epizodów biografii twórców, swoiste „psychologizowanie” biograficznych narracji o charakterze naukowym, ideologizowanie i popularyzowanie wybranych scen oraz momentów z życia twórców, publikacje „tekstów apologetycznych i krytycznych, opartych na faktach i plotkach, pochwalnych i demaskatorskich artykułów” (Skowera, s. 386), tendencyjnych książek, popularyzujących biografie filmów i programów telewizyjnych – świadczą o tym, że obrazy z życia artystów przyjmują często formę popkulturowych mitobiografii, stają się zatem skrajnie różne, hybrydyczne i amorficzne a nawet – jak stwierdza Autor – przyjmują poetykę i kształty „schizofreniczności”.

Znakomicie prezentują się w pracy również partie poświęcone zagadnieniom filmowych adaptacji wybranych do analizy utworów literackich. Wielość produkcji filmowych opartych na motywach opowieści o wyrazistych modelach bohaterów poszukujących tożsamości: Alicji w krainie czarów, Dorocie i czarnoksiężniku z Krainy Oz czy „niedorośłym dorosłym” Piotrusiu Panu oraz różnorodność wykorzystanych w filmowych wersjach konwencji narracyjnych, ich wielopoziomowość i palimpsestowość, popkulturowe zabawy konwencjami wraz z odniesieniami do światów: fantazji i wyobraźni, do kwestii doświadczania dzieciństwa i aksjologicznego zagubienia w okresie dorastania, do istotnych z perspektywy współczesnego odbiorcy dialogów pokoleń, znakomicie ukazują przecież także eksponowane w filmowych adaptacjach utworów próby porozumiewania się i przenikania światów dorosłości i dzieciństwa.

Obecność arcydzieł literackich Carrolla, Bauma i Barriego w formie książek obrazkowych, komiksów czy ich „reprezentacje” na srebrnym ekranie pozwoliła zdaniem Autora pracy także na pokazanie procesu przechodzenia tekstualnych artefaktów w stronę zbiorowej wyobraźni „karmionej” oprócz słów, także obrazem i dźwiękiem (Skowera, s. 196). W tym miejscu rozważań mgr Skowera, drobniaczko porządkuje i ze znanostwem omawia m.in. wiele przykładów filmowej Alicji od wersji pierwszej z 1903 roku (w reżyserii C. Hepwortha i P. Stow), przez Disnejowską produkcję z 1951 roku, filmową opowieść Hanna – Barbera z 1966 roku (*Alice in Wonderland, or What's a Nice kid Like You Doing in a Place This*), mroczną i surrealistyczną wersję Jana Švankmajera z 1988 roku czy współczesną – z 2010 roku - adaptację utworu Carrolla w reżyserii Tima Burtona.

Wymiary przetwarzania opowieści literackich wraz z ich postaciami intertekstów dokumentujących swoje „życie po życiu”, w tym ich filmowymi adaptacjami, omówione zostały w dysertacji m.in. w kontekście scharakteryzowanych także we wstępie teorii intertekstualnych, paratekstualnych, metatekstualnych, hipertekstualnych czy architekstualnych, zarówno w ujęciu teorii rozmaitych zapożyczeń i badaniu relacji między tekstami Michaiła Bachtina, jak i ujęcia Julii Kristevej – i jej opisu tekstu jako „mozaiki” składającej się z innych tekstów, palimpsestowości Gerarda Genette’a, a także w perspektywie teorii narracji kognitywistycznych (tu: młody badacz powołuje się m.in. na hasło D. Herman „Storyworld”, w: *Routledge Encyclopaedia of Narrative Theory*, Routledge NJ – London, 2008) oraz świetnie scharakteryzowanych przez M. - L. Ryan pojęć transmedialności i konwergencyjności narracji (np. w publikacji badaczki *Transmedial Storytelling and Transfictionality*, „Poetics Today” 2013, t. 3, nr 4), czy wreszcie – w perspektywie zjawiska transfikcjonalności, wprowadzonego do narratologii w 2005 roku przez Richarda Saint – Gelaisa, René Audeta i Irené Langlet (Skowera, s. 76-77).

W odniesieniu do kulturowych przeróbek, pojęcie transfikcjonalności w sposób zasadny uwzględnione zostało przez Autora niniejszej dysertacji i wyeksponowane w kontekście trzech wybranych do analizy utworów Carrolla, Bauma i Barriego, także na podstawie publikacji polskich badaczy teorii narracji, m.in. K. Olkusz, K. Maja czy P. Marciniaka.

Na zasadzie drobnych uzupełnień, wprowadziłabym w tym miejscu rozważań mgr Skowery, szczególnie w kontekście badań narratologicznych, jeszcze jedną pracę Marie – Laure Ryan - *Narrative as Virtual Reality 2: Revisiting Immersion and Interactivity in Literature and Electronic Media (Parallax: Re- visions of Culture and Society*, Johns Hopkins University Press 2015) oraz publikację Magdaleny Rembowskiej – Płuciennik, *Poetyka intersubiektywności: kognitywistyczna teoria narracji a proza XX wieku*, Wydawnictwo UMK 2012.

Podsumowując swoje rozważania mgr Skowera przekonująco konstatuje, iż XXI wiek przynosi wyraźnie wzmożone natężenie różnorodnych kontynuacji i nawiązań do tekstów o Alicji, Oz i Piotrusiu Panu. Należy się zgodzić z precyzyjnie argumentującym swe wywody badaczem, iż mitobiografie i mikrohistorie zakorzenione w kulturowej sieci powiązań, w której pośredniczą różne medialne reprezentacje danej narracji oraz interteksty i transfikcje omawianych w pracy utworów Carrolla, Bauma i Barriego, przyjmują bardzo różnorodne

formy adaptacji, pastiszów, parodii, seriali, rewingów, prequeli i sequeli. Jak wykazuje młody badacz – powstają one „za pomocą dwóch naczelných strategii, odnoszących się do wieku projektowanych odbiorców”: adułytyzacji i infanlylizacji, i choć są one zasadniczo odmienne – zakładają szeroki wachlarz kategorii odbiorców, ponieważ ”zasadzają się na tych samych konstruktach dziecka i dzieciństwa, dorosłego i dorosłości” (Skowera, 390- 391).

Należy docenić także fakt, iż mgr Skowera wzbogacając literaturę podmiotu i uzupełniając swój naukowy wywód, przywołuje w Aneksie także liczne przykłady wizualizacji tekstów literackich i materiału ikonicznego: gromadzi ilustracje do książek, fotosy filmowe, wprowadza rozmaite graficzne rozwiązania okładek książek (w tym edycje tłumaczeń na różne języki), plakaty, grafiki, zamieszcza np. ilustracje o charakterze erotycznym z komiksu Alana Moore’a i Melindy Gebbie *Zagubione dziewczęta* (2006) - ocenzone, fotografie i zdjęcia scen, również z prywatnego z życia twórców. Z wielką dbałością opisuje zamieszczony tam materiał, podaje źródła, z których pochodzą przykłady ilustracji oraz zdjęć, w tekście pracy doktorskiej, natomiast wskazuje na jego odniesienia i uzasadnienie wykorzystania w pracy.

Wniosek końcowy

Praca zdecydowanie zasługuje na publikację, sugerowałabym jednak skrócenie rozdziału teoretycznego, i poddaniu zabiegom syntetyzującym partie dysertacji podejmujące zagadnienia o charakterze terminologicznym i metodologicznym (s. 31- 109).

Magister Maciej Skowera używa zgrabnej, wdzięcznej i dojrzałej naukowo polszczyzny oraz jasnego i klarownego stylu. Dysertacja doktorska młodego badacza-erudyty, z racji rozległości podejmowanych w niej zagadnień, budzi szacunek, ukazuje bowiem znakomite przygotowanie merytoryczne Autora, charakteryzuje się rzetelnością, wnikliwością i innowacyjnością, jest bardzo dobrze przygotowana pod względem edytorskim, opatrzona została bogatą – międzynarodową literaturą przedmiotu, skrupulatnie opracowaną bibliografią, napisana została z wielkim znanstwem, zaangażowaniem i pasją. W swych rozważaniach młody badacz w sposób nowatorski umiejętnie łączy szczegółowe analizy materiału z szerszą perspektywą ujęć naukowych eksploracji literaturoznawcy, kompetentnie i profesjonalnie „integruje” swe historycznoliterackie interpretacje z obszarem badań kulturoznawczych, wspiera je antropologią, psychoanalizą, estetyką i krytyką literacką, ukazując wieloaspektowy i wielopoziomowy, ale jednocześnie - pełny, spójny i syntetyczny obraz problemu postawionego w temacie pracy.

Poziom naukowy dysertacji zasługuje na ocenę jednoznacznie pozytywną, praca spełnia z naddatkiem ustawowe wymogi, z pełnym przekonaniem wnoszę więc o dopuszczenie jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego i o jej wyróżnienie.

Dorota Michułka

Dorota Michułka, 30.08.2019